

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2004 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2004

2

VILNIUS 2005

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2004

2

VILNIUS 2005

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

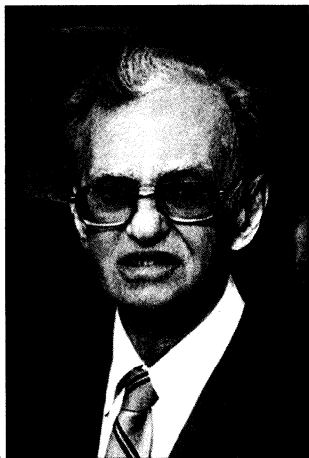
Milervilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 01108 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

IN MEMORIAM

DOVYDAS FAINHAUZAS (1920 12 22 – 2004 07 12)

2004 m. liepos 12 d. vidurdienį vienoje Čikagos ligoninėje šį pasaulį paliko Lietuvos istorikas Dovydas Fainhauzas*. Liepos 14 d. jis buvo palaidotas bendrose Čikagos Rosehill kapinėse. Jį per šias privačias laidotuves palydėjo artimiausi draugai ir pažįstami. Žmona tiki si grįžti į Lietuvą kaip jos pilietė ir vyro palaikus perlaidoti Vilniuje.

D. Fainhauzo gyvenimas buvo sudėtingas, pilnas įvairių išbandymų ir posūkių. Jis gimė Vilniaus žydų šeimoje, tėvas Fišelis, buhalteris, savo kilme Lepelio apskrities Čašnikų miestelėnas, motina – Berta Novickytė. 1930–1938 m. D. Fainhauzas mokėsi Vilniaus Adomo Mickevičiaus gimnazijoje, išlaikė humanitarinio profilio brandos egzaminus.

Jau būdamas gimnazistu, susidomėjo komunistinėmis idėjomis, priklausė nelegaliam jaunimo būreliui. 1938 m. rudenį įstojo į Vilniaus Stepono Batoro universiteto Humanitarinį fakultetą, tačiau čia jo studijos baigėsi tik paskaitų, kurias norėjo lankyti, pasirinkimu. Mat 1938 m. lapkričio mėnesį buvo suimtas, kaltintas komunistine veikla, nes priklausė pusiau legaliai „Funk“ organizacijai. Po 4 mėnesių teismas jį išteisino. Žinoma, iš universiteto pašalino. Kai Lietuva atgavo Vilnių, D. Fainhauzas jau buvo įstojęs į Stepono Batoro universiteto Žemdirbystės fakultetą, užsirašė klausyti fizikos, chemijos,

* Man rašytus laiškus iš Čikagos dažniausiai pasirašinėdavo kaip *Dovydas Fainhauzas*, retkarčiais – *Fajnhauzas*, tačiau oficialiai JAV vadinosi *David Fajnhauz*, prieš Antrąjį pasaulinį karą ir visuose lenkiškuose leidiniuose – *Dawid Fajnhauz*, lietuviškame 1940 m. sausio 11 d. pase – *Dovidas Fainhausas*, 1940 m. Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetuose – *Dovydas Fajnhauzas*, sovietmečiu – *Davidas Fainhauzas* ir *Давид Файнгауз*, *Файнгауэс*, lietuvių išeivijos spaudoje *Dovydas Fainhauzas* ir kt.

zoologijos, botanikos ir mineralogijos-geologijos paskaitų, tačiau tuoj pat šį fakultetą metė ir išvyko į Kauną, į Vytauto Didžiojo universitetą, – 1940 m. sausio 30 d. buvo priimtas į Matematikos-gamtos fakulteto chemijos skyrių, gavo įskaitas ir pas Bernardą Kodatį išlaikė aukštosios matematikos elementariojo kurso I dalį. Kaune dalyvavo kairiosiose žydų organizacijose – baldininkų sporto klube „Apmušėjai“ ir studentų „Šolom Aleichem“ draugijoje. Nuo 1940 m. sausio 25 d. Vilniaus universiteto rektorius Mykolas Biržiška dar leido D. Fainhauzui laisvojo klausytojo teisėmis studijuoti Vilniaus universiteto Teisių fakulteto ekonomikos skyriuje (pavasario semestre). 1940 m. spalio 12 d. D. Fainhauzas tapo Ekonomikos fakulteto tikruoju studentu. Jis spėjo išlaikyti Zenono Ivinskio bendrosios ir Lietuvos ūkio istorijos, ūkio geografijos, be to, rusų ir prancūzų kalbų egzaminus. Duoną pelnėsi kaip etatinis profesinės sąjungos darbuotojas.

Prieš vokiečiams įsiveržiant į Vilnių D. Fainhauzas spėjo pasitraukti į Sovietų Sąjungos gilumą. Kareivio milinės užsivilkti neteko. Ligi 1943 m. pabaigos dirbo Mordovijos ASSR Kovytkino rajono kolūkyje, paskui Tarapino vidurinės mokyklos istorijos ir geografijos mokytoju, Zašmos mokyklos direktoriumi. Neakivaizdiniu būdu studijavo Mordovijos ir Maskvos pedagoginiuose instituteose.

1945 m. spalio mėnesį D. Fainhauzas gavo leidimą grįžti į Vilnių ir buvo priimtas į Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakulteto Istorijos skyriaus III kursą. Čia jis sutiko profesorius ir dėstytojus, kuriuos pažinojo dar prieškario metais. Egzaminus laikė pas Juozą Žiugždą (Lietuvos istoriją), Konstantiną Jablonskį (gavo įskaitą iš istorijos šaltinių mokslo), Levą Karsaviną (kultūros (būties) istoriją), Vincą Mykolaitį-Putiną (Europos literatūros istoriją), Haliną Kairiūkštytę-Jacinienę (meno istoriją), Vosių Sezemaną (logiką). Visi egzaminuotojai lyg susitarę jo žinias įvertino „labai gerai“. 1948 m. birželio 18 d. D. Fainhauzas apgynė diplominį darbą „Zigmanto Sierakausko visuomeninės politinės pažiūros ir veikla“. Ši tema, kaip matysime, jį „persekiojo“ visą gyvenimą. Valstybinius egzaminus sėkmingai išlaikė 1948 m. birželio 30 d., jį egzaminavo profesoriai Povilas Pakarklis, V. Mykolaitis-Putinas, Juozas Balčikonis, Jonas Vabalas-Gudaitis, J. Žiugžda, Ignas Jonynas ir dekanas doc. Eugenijus Meškauskas. D. Fainhauzas buvo gabus kalboms, baigdamas universitetą jau mokėjo, greta savo gimtosios, lenkiškai, lietuviškai, rusiškai ir prancūziškai. Vėliau, susiklosčius naujoms gyvenimo aplinkybėms, kalbėjo angliškai ir vokiškai.

Neturėdamas iš ko pragyventi D. Fainhauzas studijų metu dirbo Vilniaus laikraščio „Prawda Wileńska“ atsakinguoju sekretoriumi, kultūros ir meno skyriaus redaktoriumi, paskui liko tik literatūrinis darbuotoju ir nuo 1948 m. balandžio 1 d. buvo visiškai atleistas, nes pats laikraštis buvo uždarytas. Matome, kad D. Fainhauzo kvalifikacijoms kylant, jo pareigos silpnėjo. Ir tam buvo priežastis. Saugumiečiai gavo agentūrinių pranešimų, kad D. Fainhauzas sukauptė didelę asmeninę biblioteką, kurioje gausu uždraustų leidinių. Tai pranešta ir A. Sniečkui. Matyt, atitinkama informacija pasiekė ir „Prawda Wileńska“ redaktorių Joną Karosą.

Dekano E. Meškausko pasirašytoje charakteristikoje D. Fainhauzas vadinamas sąžiningu, gabiu ir į mokslinį darbą linkusiu jaunuoliu. Pasiūlyta jį priimti asistentu į Istorijos-filologijos fakulteto SSSR istorijos katedrą. Po metų, 1949 m. rugsėjo 1 d., buvo pakeltas šios katedros vyresniuoju dėstytoju, juo dirbo net šešerius metus. Skaitė kai kuriuos bendruosius SSSR istorijos kursus, bet daugiausia pietų-vakarų slavų istoriją. Kaip prisimenu, plačiau dėstė apie šių slavų tautinio išsivadavimo kovas ir sudomino ne vieną savo studentą analogijomis lietuvių tautos išsivadavimo sąjūdyje.

Tuomet su D. Fainhauzu teko susipažinti artimiau. Kai jam reikėdavo skubiai parengti pavyzdinę paskaitą numatytam patikrinimui, jis rašydavo rusiškai, o aš gretimame jo buto kambarėlyje versdavau į lietuvių kalbą. Kartais pasikalbėdavome ir bendresnėmis temomis, supratau, kad fakultete jis patirdavo iš „plačiosios šalies“ atvykusių partiečių pažeminimų, ignoravimo. Kai 1951 m. baigiau universitetą ir po paskyrimo nepatekau į Lietuvos istorijos institutą dėl ideologinio nebrandumo, likau be darbo ir pragyvenimo šaltinių. Tai žinodamas, D. Fainhauzas savo pažįstamą Revoliucijos istorijos muziejaus direktoriaus pavaduotoją Eliją Švarcą įkalbėjo mane priimti į šį muziejų.

Dirbdamas universitete D. Fainhauzas norėjo rašyti istorijos mokslų kandidato disertaciją toliau plėtodamas diplominio darbo temą. Dar 1951 m. paskelbė du straipsnius apie Ziganto Sierakausko ir Konstantino Kalinausko visuomenines politines pažiūras ir jų veiklą „Lietuvos istorijos instituto darbuose“ (t. 1, p. 154–179) ir „Pergalės“ žurnale (Nr. 5, p. 89–173). Šios temos nemetė ir toliau, 1957 m. rinkiniui „Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje“ parašė apie Vakarų Europos valstybių reakciją į 1863–1864 m. sukilimą (p. 176–200). Šie trys straipsniai parodė D. Fainhauzą kaip gerą lenkų istoriografijos žinovą, nelinkusį patį sukilimą Lietuvoje ir Baltarusijoje atsieti nuo sukilimo Lenkijoje. Patį sukilimą laikė visuotiniu, vadovaujamu vietinių bajoriškos kilmės žmonių. Ir tai jau kirtosi su oficialiai diegiama koncepcija apie atskirą valstietišką sukilimą, kurio idėjiniai vadovai buvę rusų revoliuciniai demokratai. Dėl šios istoriografinės priešpriešos D. Fainhauzo pastangos gauti šią disertacijos temą buvo atmestos.

Apskritai D. Fainhauzas abejojo (ir visiškai pagrįstai), ar jis čia, Vilniuje, galės disertaciją ginti. Per pažįstamus išsiaiškino, kad jam padės Leningrado universitetas. Reikėjo konjunktūrinės temos. Tuomet ypač tiko tema „Amerikos intervencija Lietuvoje 1918–1920 m.“ Disertaciją apgynė 1955 m. kovo 3 d. ir gavo istorijos mokslų kandidato laipsnį. Disertacijos publikavimu nesirūpino, pasitenkino pora šia proga reikalaujamų straipsnių Vilniaus universiteto „Mokslo darbuose“ (t. 4, p. 84–112; t. 5, p. 88–119).

D. Fainhauzui vis rūpėjo lenkų tautinio sąjūdžio Lietuvoje raida ir pats sukilimas. Pasitaikė gera proga gauti leidimą naudotis archyvine medžiaga. Tuomet, kai dar rašė disertaciją, SSRS istorijos katedra pasiskelbė parengianti istorijos šaltinių rinkinį apie 1861 m. valstiečių reformos paruošimą. Prie šio darbo buvo prirašytas ir D. Fainhauzas. Šia proga jis daug padirbėjo Lietuvos, Rusijos ir Baltarusijos archyvuose ir sukaupė

ištis daug medžiagos savo pamėgtąja tematika, tačiau Vilniaus universitete daugiau nieko neparašė ir nepaskelbė.

D. Fainhauzas ryžosi iš SSSR išvykti į Lenkiją. Atrodė, kad tam turi teisę. Juk prieš karą buvo Lenkijos pilietis. Be to, buvo vedęs to paties fakulteto Visuotinės literatūros katedros dėstytoją Eleną Narvydaitę (Helena Norwid), beje, kilusią iš tos pačios giminės, kuriai priklausė garsus lenkų poetas Ciprijonas Norwidas (1821–1883). Juolab kad D. Fainhauzas jau turėjo daug žadančių ryšių su Lenkijos mokslo įstaigomis. Vienas svarbiausių žurnalų „Przegląd Historyczny“ išspausdino D. Fainhauzo straipsnį „1846 metai Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos kraštuose“ (1957, Nr. 4, p. 686–706), o „Przegląd Biblioteczny“ – apie vilniečio Aniceto Renierio slaptą lenkišką biblioteką (1958, Nr. 3/4, p. 173–190).

D. Fainhauzas atitinkamai SSSR įstaigai įteikė prašymą, laukė atsakymo. Matyt, sužinojęs, kad atsakymas bus palankus, 1958 m. gruodžio 16 d. rektoriui įteikė prašymą, kad atleistų iš pareigų, nes išvykstas į Lenkiją. Nuo gruodžio 18 d. buvo atleistas.

Vietoje leidimo išvykti sulaukė KGB įtūžio, kad nori išduoti „pažangiausią“ šalį. Kaip minėjome, jau seniai KGB turėjo kaltinimų, kuriais nuspręsta dabar pasinaudoti. KGB padarė bute krata, rado daug vadinamosios specfondinės literatūros, jos dalis buvo su universiteto ir kitų bibliotekų antspaudais. Mat D. Fainhauzas turėjo pažįstamų specfondo vedėjų, kurie leisdavo pasirinkti leidinių iš skirtųjų sunaikinti. Gal dar buvo ir kitų bibliotekoms negražintų knygų. D. Fainhauzą suėmė ir uždarė į KGB požemius. Pranešė universitetui ir pareikalavo charakteristikos. Anuomet jų reikėjo įvairiausiomis atestavimo progomis, jos visos anksčiau D. Fainhauzą gyre už mokslinius darbus, visuomeninį aktyvumą ir stropumą. Dabar charakteristika, rašyta 1959 m. vasario 16 d., pasisuko kita kryptimi, tokia, kokios reikėjo KGB. Neneigė vien jo mokslinio darbo, tačiau visuomeninėje veikloje mažai dalyvavęs, buvęs nestropus komunistas, nepasižymėjęs nė tarnybiniu pareigingumu. Universiteto partinis biuras netgi gavęs giminaičių skundų dėl blogo D. Fainhauzo elgesio (tokiais atvejais KGB mokėjo giminaičius įbauginti, kad jie nuo kaltinamojo atsiribotų), be to, šis slėpęs savo paraišką išvykti į Lenkiją.

KGB iš D. Fainhauzo reikalavo prisipažinti dėl įvairių primetamų kaltinimų. Atrodo, kad net norėta sudaryti kažkokią grupinę „išdavikų“ bylą. Tardė pulkininkas Leonardas Martavičius bei jo parankiniai, naudojo fizinę prievartą, nesidrovėjo nė mušimo. D. Fainhauzo žmona bandė pas šį pulkininką patekti, nepriėmė. Pasiekė LSSR prokuroro pavaduotoją Viktorą Galinaitį. D. Fainhauzo tardymas lauktų rezultatų nedavė, byla subliuško, ir ją paleido. Žmona prisimena, kad vešlia barzda apžėlusį vyrą pažinusi ne tiek iš išvaizdos, kiek iš balso. Išvykti į Lenkiją leido, tačiau tuoj pat atėmė pilietybę, partinį bilieta, pasmerkė užmarščiai. Dėl to aišku, kodėl nei D. Fainhauzo, nei jo žmonos pavardžių nerasime ne tik enciklopedijose, bet ir „Vilniaus universiteto istorijoje 1940–1979“ (Vilnius, 1979), kurioje smulkmeniškai išvardytas visas mokslinis personalas.

Į Lenkiją D. Fainhauzas atvyko 1960 m. sausio mėnesį. Apsigyveno Varšuvoje, nuo 1960 m. vasario 1 d. gavo darbą Mokslų akademijos Istorijos institute. Niekieno ne-trukdomas jis ėmėsi savo pamėgtų temų, juolab kad pasisėkė iš SSSR išsivežti savo archyvinius išrašus, dokumentų nuorašus, istoriografinius duomenis ir dalį knygų. Pir-mas straipsnis, kurį paskelbė Lenkijos istorikams rengiantis paminėti Sausio sukilimo šimtmetį, buvo apie vokiečių vaidmenį per šį sukilimą Lietuvoje ir Lenkijoje („Przegląd Historyczny“, 1960, nr 4, s. 683–700), paskui – analogišką tęstinį straipsnį apie žydus („Biuletyn Żydowskiego instytutu historycznego“, 1960, t. 37, s. 3–34 ir 1961, t. 38, s. 39–60), kurį drauge su A. Eisenbacho ir A. Weino straipsniais išleido atskira knyga „Żydzi a powstanie styczniowe“ (Warszawa, 1963, 238 s.). Be to, rašė apie sukilimo Kauno gubernijoje ypatybes („Kwartalnik Historyczny“, 1963, nr 4, s. 835–855), Lie-tuvos ir Baltarusijos sukilėlių spaudą („Rocznik Białostocki“, 1963, t. 4, s. 43–102) ir keletą kitų straipsnių bei šaltinių publikacijų. Ne kartą rašė Lenkų biografiam žodyniui (*Polski Słownik Biograficzny*).

Tuomet svarbiausias D. Fainhauzo darbas buvo sukilimo šaltinių serijos „Powstanie Styczniowe. Materiały i dokumenty“ rengimas spaudai. Jis reikšmingai prisidėjo prie keturių tomų sudarymo. Trys tomai buvo skirti sukilėlių spaudai („Prasa tajna z lat 1861–1864“, cz. 1–3, Wrocław i in., 1966–1970). D. Fainhauzas surinko sukilėlių, veikusių istorinėje Lietuvoje ir Rusijoje, periodinius ir vienkartinius leidinius, parašė kiekvieno jų istoriją ir paaiškinimus. Iš viso apie 580 puslapių teksto. Be to, dalyvavo sudarant šios serijos tomą, publikavusį centrinės sukilimo vadovybės dokumentus („Do-kumenty Komitetu centralnego narodowego i Rządu narodowego 1862–1864“, Wrocław i in., 1968). D. Fainhauzas parengė apie 140 šio leidinio puslapių, visus sukilėlių val-džios Lietuvoje ir Rusijoje dokumentus. Gerą šių keturių tomų publikacijos kokybę užtikrino ilgametis D. Fainhauzo mokslinis įdirbis.

D. Fainhauzo svajonė buvo parašyti 1863–1864 m. sukilimo Lietuvoje istoriją, tačiau ji neišsipildė ne tik dėl apsikrovimo minėtais darbais darbeliais, bet ir dėl jau užimtos istoriografinės nišos. Lenkijoje stambia studiją, apimančią visą sukilimą, rašė Stefanas Kieniewiczzius, o minėto SSSR Mokslų akademijos Slavistikos instituto bendradarbis Ana-tolijus Smirnovas paskelbė dvi knygas: vieną tiesiog apie sukilimą Lietuvoje ir Baltaru-sijoje, kitą apie ankstesnio trisdešimtmečio lenkų tautinio išsivadavimo sąjūdžio raidą Vakarų gubernijose ir imperijos sostinėse. Pastaroji knyga netgi buvo išversta į lenkų kalbą.

D. Fainhauzo straipsnių, parašytų po 1963 m., tematika išsiplėtė. Jis rašė apie Lie-tuvos ir Baltarusijos visuomeninius žydų konfliktus XIX a. pirmojoje pusėje ir žydų dalyvavimą lenkų tautiniame sąjūdyje („Biuletyn Żydowskiego instytutu historyczne-go“, 1964, nr 52, s. 3–15; 1965, nr 56, s. 115–120), Lietuvių-rusų klubą Paryžiuje Tautų pavasario metais („Acta Baltico-Slavica“, 1965, t. 2, s. 103–113), Vilniaus arche-ologinės komisijos ryšius su čekais („Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej“, 1965, t. 1, s. 32–42).

Tuomet „prisirpo“ viena iš svarbiausių D. Fainhauzo studijų apie slaptą tautinį sąjūdį istorinėje Lietuvoje 1846–1848 m. („Ruch konspiracyjny na Litwie i Białorusi 1846–1848“, Warszawa, 1965, 403 s.). Šiuo savo darbu D. Fainhauzas pasirodė kaip didelis istoriografijos ir istorijos šaltinių žinovas, labai atidus faktų iškėlimui, kiek įmanoma objektyvesnei jų interpretacijai. Šioje knygoje nėra konjunktūrinio dangstymosi marksizmo klasikais ir duoklės draugystei su „vyresniuoju broliu“.

Nuo 1966 m. D. Fainhauzo mokslinių darbų publikacijos Lenkijoje nutrūko, ir neatsitiktinai. Lenkijoje brendo gili visuomeninė krizė. 1968 m. vyriausybė pasiuntė kariuomenę Čekoslovakijos demokratiniam sąjūdžiui malšinti, tramdė savo gyventojų opozicinius iššūkius, kurstė antisemitizmą. D. Fainhauzas su žmona apsisprendė emigruoti į Izraelį. Iš Varšuvos išvyko 1969 m. pradžioje.

Darbai pagal specialybę gauti reikėjo rekomendacijų, jas parašė išymiausi Lenkijos istorikai, Varšuvos universiteto profesoriai S. Kieniewiczus ir Vitoldas Kula, Krokuvos Jogailaičių universiteto profesorius Henrikas Wereszyckis. Jie visi paliudijo, kad D. Fainhauzas yra aukštos kvalifikacijos istorikas, vienas geriausių atitinkamų XIX a. Lenkijos ir Lietuvos istorijos specialistų, taip pat visiškai pasirengęs moksliniam pedagoginiam darbui. D. Fainhauzą priėmė Jeruzalės Hebrajų universitetas ekstraordinarinio profesoriaus teisėmis. Jis dirbo Rusijos studijų skyriuje (departamente). Vėl pasinėrė į pamėgtąjį mokslinį darbą. Labai greit pateikė spaudai knygą „Rusijos valdžia, socialiniai sluoksniai ir tautybės XIX a.“ (*Government, Social Strata and Nationalities in Russia in 19 C.*), paskui parašė straipsnį „Dvaras ir žydų karčema Lietuvoje XIX a.“ („Book in Honor of Professor Raphael Mahler“, Tel-Aviv, 1974, p. 62–76).

Mezgėsi D. Fainhauzo moksliniai ryšiai su Vakarų Europa. Buvo atvykęs studijų gilinti į Sorbonos universitetą. Tapo Paryžiaus Lenkijos istorijos ir literatūros draugijos, kuriai vadovavo kunigaikštis Andrius Poniatowskis, nariu. Užsimezgė ryšiai su Londono lenkų emigrantų istorikais. D. Fainhauzas paskelbė savo straipsnį apie LDK žydus leidinyje „Piamiętnik Wileński“ (London, 1972, p. 351–371). Tačiau daugiausia jo straipsnių spausdino „Teki Historyczne“ – apie S. Konarską (1972, t. 16, p. 117–132), 1861 m. manifestacijas Vilniuje (1988/1989, t. 19, p. 76–78), apie emigrantų bandymą atnaujinti sukilimą (1993, t. 20).

Deja, Izraelyje D. Fainhauzui buvo sunku pritapti prie naujos neįprastos aplinkos, jis neišvengė susidūrimų su religiniais ortodoksais, ypač dėl kitos religijos žmonos.

Dar 1971 m. vasarą D. Fainhauzas kreipėsi į savo buvusį profesorių Zenoną Ivinskį, kuris dirbo Bonos universitete ir Baltų tyrimo institute. Teiravosi, ar jis, D. Fainhauzas, kuriame nors Vokietijos universitete galėtų gauti darbo. Z. Ivinskis nurodė, į kuriuos vokiečių istorikus reikėtų kreiptis Bonoje, Miunsteryje, Miunchene ir Maince. Kvietė D. Fainhauzą atvykti ir atnaujinti pažintį. Deja, tų pačių metų pabaigoje Z. Ivinskis mirė.

1973 m. vasarą D. Fainhauzas, dar būdamas Jeruzalėje, gavo netikėtą JAV lietuvių jėzuitų provincijolo, Čikagos jaunimo centro direktoriaus Gedimino Kijausko laišką,

kuriame sakėsi žinąs apie D. Fainhauzą kaip įžymų XIX a. Lietuvos ir Baltarusijos istorijos tyrėją iš jo darbų, išleistų Lenkijoje. Tėvų jėzuitų ir Lietuvių pedagoginio instituto vardu G. Kijauskas oficialiai pakvietė nuo 1974 m. sausio 1 d. atvykti į Čikagą pusmečiui ar visiems metams. Pasiūlė parašyti darbą apie Lietuvos nepriklausomybės brendimą XIX a. ir skaityti paskaitas minėtame institute. Paminėjo, kad daug reikalingos medžiagos galėsiąs rasti ir Pasaulio lietuvių archyve. Šį kvietimą D. Fainhauzas įsidėmėjo. Tiesa, 1974 m. palikdamas Izraelį, dar pusmečiui buvo sustojęs Kanadoje, Toronte skaitė epizodinį akademinį kursą. Netrukus jis su žmona gavo pasiūlymus iš Čikagos Ilinojaus universiteto ir visam laikui persikėlė į Čikagą, kur gavo *status of defector*. D. Fainhauzą universitetui rekomendavo Istorijos skyriaus Rytų Europos istorijos profesorius Johnas J. Kulczyckis, pažymėjęs jo aukštas tarptautinio mokslinio lygio kvalifikacijas, JAV retą savybę – gerą sovietinių archyvų pažinimą. Įvairiose Čikagos aukštosiose mokyklose D. Fainhauzas pagal sutartis dėstė Vidurio ir Rytų Europos istorijos kursus. Nepamiršo ir G. Kijausko kvietimo. Susisiekė su vietos lietuvių intelektualais. Antai 1974 m. kovo 28 d. raštu Lietuvių fondo tarybai įžymiausi lietuvių išeivijos istorikai Juozas Jakštas, Vanda Daugirdaitė-Sruogienė, Jonas Puzinas, Simas Sužiedėlis, Vincas Trumpa ir Jonas Račkauskas rekomendavo D. Fainhauzui skirti materialinę paramą Lietuvos 1772–1914 m. istorijai parašyti. J. Jakštas ir V. Daugirdaitė-Sruogienė sakėsi su juo jau buvę susitikę Čikagoje ir visi drauge liudijo jį esant geru istorijos specialistu, dideliu šaltinių žinovu ir originalių darbų autoriumi. Tiesa, ši istorija nebuvo parašyta.

D. Fainhauzą palaikė jėzuitų Lojolos universitetas. Jų skatinamas jis ėmėsi tirti lietuvių išeivijos istoriją ligi Antrojo pasaulinio karo. Šie D. Fainhauzo tyrinėjimai buvo rezultatyvūs, juos vainikavo net dvi knygos. Pirmoji vadinosi „Lietuviai multietninėje Čikagoje ligi II pasaulinio karo“ (*Lithuanians in Multi-Ethnic Chicago until World War II*, Chicago, 1977, 230 p., 125 iliustr.). Knygą išleido Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla (draugija, kuriai priklausė ir D. Fainhauzas) bei Lojolos universitetas. Tai puošni albumo formato knyga, apimanti lietuvių išeivių istoriją nuo XIX a. aštuntojo dešimtmečio. Aprašyta pati emigracijos eiga, lietuvių susitelkimas Čikagoje, jų ekonominė padėtis, ekonominės ir kultūrinės organizacijos, periodinė spauda, knygų leidyba. Plačiai panaudoti vietos archyvai, Broniaus Kviklio, Juozo Kreivėno kolekcijos. Tuomet ir vėliau D. Fainhauzas konsultavosi su Jonu Puzinu, Tomu Remeikiu, V. Daugirdaite-Sruogiene, Saulium Sužiedėliu, Juliumi Šmulksčiu. Ši knyga sulaukė daug recenzijų lietuvių ir anglų kalbomis. Normanas Ledereras pažymėjo autoriaus sugebėjimą meistriškai atskleisti lietuvių etninės bendruomenės ekonominį ir kultūrinį savaimeiškiškumą ir drauge šios bendruomenės sąsajas su visa Amerikos visuomene („Journal of Baltic Studies“, 1979, t. 10, Nr. 4, p. 381–383). Istorikas Vincas Trumpa šią knygą vadino įspūdingu paminklu Čikagos lietuviams, iškėlė autoriaus kaip istoriko

profesionalumą, tikėjosi, kad leidinys sulauks dėmesio visame etninių studijų pasaulyje (*Akiračiai*, 1978, Nr. 4, p. 5).

Antroji D. Fainhauzo knyga „Lietuviai JAV: etninės tapatybės aspektai“ (*Lithuanians in the USA: Aspects of Ethnic Identity*, Chicago, 1991, 246 p.). Autorius buvo sumanęs parašyti vien Pensilvanijos lietuvių kolonijų istoriją, tačiau studija išsiplėtė. Iš esmės joje nagrinėtos maždaug tos pačios problemos kaip ir ankstesnėje knygoje apie Čikagos lietuvius – nuo jų atkeliavimo, įsikūrimo ligi tautinės kultūros židinių sukūrimo, tautinės savimonės raidos, palyginimų su kitų tautinių mažumų grupėmis ir įtakų Lietuvos valstybės atkūrimui bei jos visuomenės modernėjimui (žr. Aleksandro Gedmino recenziją tęstiniame leidinyje „Metmenys“, 1992, t. 63, p. 189–191). Alfonsas Eidintas, neseniai apgynęs habilit. daktaro disertaciją apie lietuvių emigraciją, savo recenzijoje rašė: „Tad Lietuvoje tapusio istoriku D. Fainhauzo žingsnis ir ryžtas pažvelgti į mūsų kolumbus yra pagirtinas, juolab kad knyga išėjo anglų kalba ir senoji lietuvių emigracija, tokia gausi, savita ir įdomi, dabar bus žinoma ne tik mums, bet ir visai amerikietiška istoriografijai“ („Lietuvos istorijos metraštis, 1992 metai“, Vilnius, 1994, p. 233).

Galima sakyti, kad ši A. Eidinto recenzija reiškė D. Fainhauzo grįžimą į Lietuvą, – su Lietuvos nepriklausomybės atkūrimu nukrito ir sovietinės valdžios paskelbtasis „praekikimas“. Dar 1991 m. „Lietuvių Atgimimo istorijos studijos“ (t. 3, p. 41–65) iš JAV lietuvių katalikų laikraščio „Draugas“ (1984, Nr. 174) persispausdino D. Fainhauzo straipsnį „1863 metų pagrindinė valstybė Lietuvoje“. Susidomėta naujomis reikšmingomis mokslui mintimis apie konspiruotą politinę instituciją, Lietuvos valstybės idėją, sukilėlių politinės struktūros santykį su Lenkija.

D. Fainhauzas savo moksliniais darbais grįžo ir į Lenkiją. 1999 m. Varšuvoje Istorijos institutas, prisimindamas savo darbštų bendradarbių, išleido jo viso gyvenimo darbo rezultatų knygą „1863. Lietuva ir Baltarusija“ (*1863. Litwa i Białoruś*, Warszawa, 1999, 357 s., 16 p. iliustracijų ir 1 žemėlapis). Autorius visiškai atmetė sovietinę ideologinę klasių kovos doktriną. Nušviesdamas sukilimo raidą, daug dėmesio skyrė Lietuvos ir Lenkijos sukilėlių sąveikai, sudėtingiems istorinės Lietuvos tautiniams, religiniams ir socialiniams santykiams, sukilimo reikšmei šiuolaikinės lietuvių tautinės savimonės genezei, lenkų gyvenusių į rytus nuo Bugo, likimui. Knygos moto autorius pasiėmė iš Laikiniosios tautinės vyriausybės 1863 m. sausio 29 d. atsišaukimo „Į brolius lietuvius“: „Viso sukilimo mazgas yra Lietuvoje; Lietuvos sukilimas sprendžia Lenkijos prisikėlimą ir priešą pražūtį“.

Tuo metu, kai D. Fainhauzas rašė pastarąsias knygas, jis jau turėjo gana ramų darbą privačiame Balzeko lietuvių kultūros muziejuje, kuris buvo didžiausias iš visų Čikagos tautinių mažumų muziejų. Jis sukūrė muziejaus archyvą, kuriame buvo sutelktas įžymiausių išėivijos lietuvių rankraštinių palikimas. Muziejuje ėmė organizuoti Rytų Europos istorijos tyrimo centrą, jo konferencijas, pasitarimus. Greta šio pagrindinio dar-

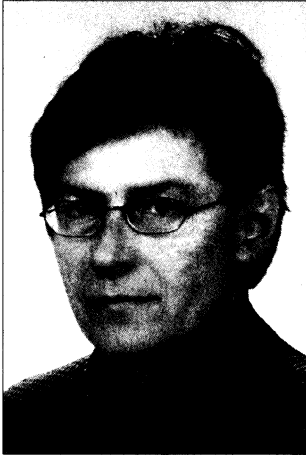
bo, D. Fainhauzui likdavo laiko ir moksliniams raštams. Muziejuje D. Fainhauzas dirbo apie 10 metų, iš jo pasitraukė 1995 m., jau sulaukęs garbaus amžiaus. Tuomet rašytame laiške, apžvelgdamas savo gyvenimą, atsiduso: „Mes per paskutinius 26 metus perėjome tokį nelengvą kelią, kurį retas koks emigrantas patyrė“. Išėjęs į pensiją D. Fainhauzas padėjo žmonai tvarkyti didelį namų muzikos archyvą. Labai mėgo gėles, nors jų vardų sužinoti nesirūpino. Pavasarį negalėdavo atsigerėti žydinčiais pienui laukais.

Kai Lietuva atgavo nepriklausomybę, D. Fainhauzas vis svajojo aplankyti savo jaunystės miestą. Ši mintis jo neapleido net po 1999 m., kai beviltiškai įsisirgo. Jis nuolat domėjosi, kokia istorijos tyrinėjimų padėtis, klausinėjo, ar neužsikrėtėme greit plintančia amerikietiška „liga“, kai kone visas dėmesys sutelkiamas į naujausius laikus. 1998 m. sužinojęs, kad mūsų istorikų darbą tikrina ir vertina komisija, sudaryta daugiausia iš nieko bendra su istorija neturinčių mokslo atstovų, tai pavadino skandalingu dalyku. Jis rašė: „Neskaitant darbo Vilniaus universitete, dirbau dar keturiuose įvairių kraštų universitetuose, bet niekada negirdėjau apie panašius įvykius ir panašius pasiūlymus“.

D. Fainhauzui gyvenimo prasmė buvo jo darbai. Būdamas labai jautrus matomai ir patiriamai neteisybei, žmogaus orumo žeminimui, savo istorijos darbuose nesiribojo pasakojimu apie praeities laikus, bet jautė pareigą ginti žmonijos vertybes ir engiamų tautų laisvės troškimą. Savo permainingame gyvenime visad liko optimistas, – jo mėgstamiausias buvo studentų himnas „Gaudeamus igitur“ ir anksti nuo gangsterių rankos žuvusio amerikiečių poeto Georgo Scotto jaunesniojo eilėraštis „Visad turėk svajonę!“, kuriame ypač įsimintinos eilutės: „Užmiršk laikus, kai buvai nugalėtas, / bet neužmiršk pergalių, kurias laimėjai. / Užmiršk klaidas, kurių neištaisyti, / Bet neužmiršk pamokų, kurias išmokai“.

Jau nedaug bėra mūsų istorikų, kurie Dovydą Fainhauzą pažinojo, tačiau liko jo istoriografiniai darbai – svarbiausi autoriaus gyvenimo liudininkai ir atminimo saugotojai.

Vytautas M e r k y s

ZBIGNIEW SOLAK (1953 01 28 – 2004 11 13)

Liūdna žinia apie Lenkijos istoriko, Lenkijos ir Lietuvos istorijos bibliografo, žymaus Mykolo Römerio gyvenimo ir veiklos tyrinėtojo, Lietuvos bičiulio, Lietuvos istorikų ambasadoriaus Krokuvoje Zbigniewo Solako mirtį 2004 m. lapkričio 13 d. nebuvo netikėta. Likus penketai savaitių iki šios dienos atsisveikinome Jo bute Krokuvoje, dviejų dukrelių – Dorotos ir Uršulės – bei žmonos Anos akivaizdoje, abu suprasdami, kad veik metų kova su nuožmia ir klastinga liga už gyvenimą, už galimybę įgyvendinti dar bent nedidelę dalį tų bendrų sumanymų, kuriuos kartu puoselėjome, – pralaimėta. Iki šiol negaliu suprasti, kaip šis nenusakomo darbštumo ir ištvermės Žmogus mirties akivaizdoje, ligos išsekintas

ir kankinamas nuolatinio skausmo, dalykiškai suvedinėjo nebaigtų darbų sąskaitas, skirstė kolegoms savo asmeninį archyvą, svarstė galimybę užbaigti rankraščius... Tikėjosi, kad šiems reikalams sutvarkyti dar Jam bus skirta bent porą mėnesių, nes spalio 21 d., po dešimties chemoterapijos seansų bei trijų mėnesių izoliacijos nuo viešumos, dalyvavo, savo ir kolegų nuostabai, tarptautinėje konferencijoje, skirtoje Lietuvos draugijos „Rūta“ Krokuvoje šimtmečiui paminėti. Tiesa, pats savo pranešimo neperskaitė, o tik diskutavo, atsakinėjo į klausimus... Bet kaip ir visuomet dalykiškai, blaiviai, atsakingai, pasvertai, kaip visi buvo įpratę, kai „Zbišekas“ kokioje nors aplinkoje, – ar istorikų, ar politikų, ar kultūrininkų, – taupydamas žodį prabildavo... Atrodė, kad jėgos grįžta, organizmas mobilizuojasi dar kažkuriam ilgesniam prieškriziniam laikotarpiui... Taip kaip buvo tų metų liepą, kai Zbigniewas, pasijutęs geriau, planavo kelionę, paskutinę, kaip pats yra sakęs laiškuose, į jo dvasios miestą – Vilnių. Tam, kad jį parodytų savo dukrelėms, kad jos Vilnių pažintų ne iš jo pasakojimų, tų mitų, kurie Krokuvoje ir apskritai Lenkijoje paplitę, o iš Savo išgyvenimų... Neabejojo, kad ir jas kaip ir Aną apžavės Vilnius ir kad tas apžavėjimas duos joms tai, ko Jis pats per savo darbus galbūt neturėjo laiko suteikti, kad atvers joms tokį pasaulį, kokio niekur kitur nerasi, kuris padės atrasti save tokį, kokio galbūt niekada savo gyvenime nepažinsi... Deja, visoms šioms Jo viltims nebuvo lemta išsipildyti...

Z. Solakas gimė ir augo Krokuvoje. Čia jis 1972 m. baigė M. Koperniko licėjų ir pradėjo studijas Jogailos universiteto Filosofijos-Istorijos fakultete. Studijų metu išryškėjo Jo kaip istoriko domėjimosi objektas – moderniosios Lenkijos politiniai santykiai su savo rytiniais kaimynais. 1977 m. Z. Solakas sėkmingai apgynė magistro darbą „Diskusija apie taikos problemą bolševikų partijoje Bresto derybų metu“.

Po studijų, 1978–1985 m., dirbo moksliniu darbuotoju Valstybiniame Krokuvos vaivadijos archyve (Państwowe Archiwum Wojewódzkie w Krakowie). Čia Jis subrendo kaip intelektualas, suvokiantis, jog istorija tam tikros visuomenės raidos etapuose atlieka kovos už laisvę inspiratoriaus vaidmenį. Lenkija, kaip žinoma, tuo metu kaip ir didžioji Vidurio Rytų Europos dalis buvo komunistinio totalitarizmo gniaužtuose. Vis dėlto kaip tik vienintelėje Lenkijoje tuomet plėtojosi masinis organizuotas išsilaisvinimo judėjimas prieš komunistinę sistemą, žinomas „Solidarność“ (Solidarumo) vardu. Minėtame archyve buvo viena stipriausių Krokuvoje „Solidarność“ organizacijų. Jai priklausė net 90% archyvo darbuotojų. Z. Solakas iš karto labai aktyviai įsijungė į šio „Solidarność“ padalinio veiklą, kartu su kolegomis (R. Terleckiu, W. Czyżu, J. T. Nowaku) parengdamas ir išleisdamas nekupiūruotą Lenkijos ir jos kaimynų istorijos vadovą „Ko nėra vadovėliuose“, („Czego nie ma w podręcznikach“, wyd. Krzyż Nowohucki, 1980). Šio vadovo mašinraštinė versija pasirodė dar 1979 m. ir buvo nelegaliai platinama. Vadovas buvo nepaprastai populiarus. Iš esmės, buvo tapęs parankiniu daugumos laisvės siekiančiųjų istorijos veikalu. Iki 1991 m. su papildymais jis buvo perleistas net 4 kartus. Antra vertus, Z. Solakas šiuo laikotarpiu dėstytojavo pusiau slaptuose Krokuvos demokratinės opozicijos organizuotuose vidurinių mokyklų jaunuoliams skirtuose kursuose. Dėstė naujausių laikų Lenkijos istoriją. Tad neatsitiktinai Juo iš karto susidomėjo tuometinio Lenkijos komunistinio režimo represinės struktūros. 1981 m. gruodžio 13 d. režimui paskelbus apie karo padėties įvedimą Lenkijoje, Z. Solakas buvo tarp pirmųjų areštuotų ir uždarytų į kalėjimą „Solidarność“ veikėjų. Iš karto po gruodžio 13 pusiaunakčio jis buvo nugabentas į kalėjimą Nowy Wiśniów. Vėliau pervežtas į netoli Ržešovo esantį Zaležo kalėjimą. Jam susirgus, nuo 1982 m. gegužės 19 d. iki liepos 9 d., gydėsi vadinamojoje „tiriamojame arešto“ ligoninėje Krokuvoje. Teismo pripažintas nekaltu ir paleistas į laisvę 1982 m. rugsėjo 7 d. Kalėdamas Z. Solakas neužmiršo, kad jis yra ne tik politinis kalinys, bet ir istorikas. Slapta ant per vieną iš pasimatymų žmonos atnešto mokyklinio sąsiuvinio lapų jis rašė dienoraštį, kuriame aprašinėjo politinių kalinių kasdienybę, tardytojų ir kalėjimo personalo elgesį, savo apmąstymus, šalies politinės padėties vertinimus. Dienoraštis jau tapo medžiaga, kuria remiamasi tiriant šio laikotarpio Lenkijos visuomenės būvį. Jis yra publikuotas (Z. Solak, *Diariusz internowania*, Sowiniec, „Materiały historyczne. Centrum dokumentacji czynu niepodległościowego“, grudzień 2001, nr 19, s. 17–41). Nors ir patyręs režimo represijas, Z. Solakas opozicinės veiklos nenutraukė. 1984–1988 m. jis aktyviai dalyvavo pagrindinėje spaudoje, rašė istorinio, politologinio pobūdžio straipsnius tokiuose leidiniuose kaip „Arka“, „Krytyka“, „Vidnowa“. Juose dažniausiai po A. Załęskio slapyvardžiu aptarinėjo „Prahos pavasario“ reikšmes, ukrainiečių nepriklausomybės sąjūdį 1939–1945 m., lenkų opozicijos požiūrį į Ukrainą. Publikavo ciklą savo straipsnių, skirtų Baltijos kraštų, tarp jų ir Lietuvos, „nelaisvei“ 1940–1980 m. nušviesti. 1989 m. kaip publicistas susitelkė vien prie Baltijos šalių naujosios istorijos

ir šių kraštų tuometinės padėties klausimų. Jau legaliame periodiniame leidinyje „Świat“ (Pasaulis) ištisus metus skelbė istorines-politines apžvalgas bendru pavadinimu „Litwa-Łotwa-Estonia“. Taigi publicistiniais savo straipsniais Jis siekė supažindinti su Lietuva ir jos kaimynėmis ir taip griauti stereotipinius lietuvių–lenkų santykių barjerus, galėjusius kenkti bendriems veiksams kovoje už išsivadavimą iš komunistinio totalitarizmo priespaudos. 1991 m., kai Lietuva po sausio 13 d. įvykių išgyveno besimezgančios nepriklausomybės sunaikinimo grėsmės valandas, Z. Solakas tuoj pat „Solidarność“ delegacijos sudėtyje atvyko į Vilnių, lankėsi apgultyje posėdžiavusiame Lietuvos seime, susipažino su politine padėtimi Lietuvoje ir informavo apie tai, kas čia dedasi, Krokuvą bei Varšuvą. Jis kalbėjo spaudos konferencijoje, organizuotoje užsienio žurnalistams Vilniuje, apie čia patirtus „Solidarność“ delegatų įspūdžius, neigiamai įvertindamas Sovietų Sąjungos karines akcijas Vilniuje, Michailo Gorbačiovo politinę laikyseną.

Užsimezgę ryšiai politinėje aplinkoje, jau abiejų laisvų valstybių – Lietuvos ir Lietuvos – sąlygomis, ilgainiui peraugo į glaudesnius Z. Solako santykius su kolegomis iš Lietuvos akademinio–kultūrinio pasaulio. Ne vienas Lietuvos istorikas iš Lietuvos istorijos instituto, Vilniaus ir Vytauto Didžiojo universitetų, Kultūros ir filosofijos instituto, ir ne tik istorikas, nuvykęs trumpesniai ar ilgesniai laikui į Krokuvą buvo jo globojamas. Jo dėka dažnai lengviau spręstos buitės problemos, greičiau ir plačiau atsiverdavo vietinių archyvų ir rankraštytų saugyklų durys. Kad ne vienam po tokių „viešnagių“ Krokuvą tapo miestu, išsiskiriančiu iš kitų savo charizma, savu, irgi nemažas jo nuopelnas. Juk pažinta, sužinota, išgirsta šiame mieste tai, ko nemato turistų akis, ko nerasi jokiam turistiniame vadove po Krokuvą. Nežinau, kas iš krokuviškių išsamiau už Z. Solaką žinojo lietuviškąją Krokuvą. Namas, gatvė, vienaip ar kitaip susijusi su Lietuva, dažnai buvo tik jo atrasta. Jo kaip archyvų specialisto, istoriko žinios, nuojauta, logika dažnai tam labai efektyviai padėdavo. Bene ryškiausiai tai liudija Juozapo Albino Herbačiausko kapavietės „suradimas“... Antra vertus, argi to nepatvirtina Liudvikos Pociūnienės laidos Lietuvos televizijoje „Laiko ženklai“ 2003 m. parengtas reportažas, skirtas kaip tik lietuviškajai Krokuvai? Šio reportažo gidu irgi buvo Z. Solakas... Nekalbu jau apie ne vieno rankraščio, svarbaus Lietuvos istorijai, „suradimą“ Krokuvos archyvų saugyklose ir jų perdavimą kolegoms iš Lietuvos.

Vis dėlto ne mažiau reikšmingas Z. Solako veiklos pėdsakas, susijęs jau konkrečiai ir su Lietuvos istorija, liko ir akademinėje aplinkoje. Iš viso galima suskaičiuoti apie 65–67 bibliografines pozicijas. Iš jų bent pusė vienaip ar kitaip yra susijusios su Lietuva. Tam įtakos turėjo ir pasikeitęs darbo pobūdis. Nuo 1986 m. iki pat mirties Jis dirbo Lenkijos mokslų akademijos Istorijos instituto Einamosios bibliografijos skyriuje Krokuvėje (*Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. Zakład Bibliografii Bieżącej w Krakowie*), kuriame rengė medžiagą leidiniui „Bibliografia historii polskiej za rok 1985“. Z. Solakas rinko medžiagą ir buvo atsakingas už informaciją apie Lenkijos istorijos tyrimus susijusius su Lietuva, Latvija, Estija, Baltarusija, Ukraina. Jo dėka

net smulkiausi, mažatiražiniuose Lietuvos ir ne tik Lietuvos leidiniuose publikuoti Lietuvos istorikų darbai buvo įtraukiami į minėtą bibliografiją. Paskutinis leidinys, kuriame Jis rengė savo dalį, buvo „2002 m. Lenkijos istorijos bibliografija“ (*Bibliografia historii polskiej za rok 2002*, oprac. S. Gąsiorowski, A. Gruca, S. Jędryka, J. A. Kabata, Z. Solak, Kraków, 2004, wyd. AKADE ss. X, 615 s.). Jo, kaip bibliografo ir istoriko, žinios bei patirtis labai praverė organizuojant ir leidžiant einamąją „Lietuvos istorijos bibliografiją“. Jis buvo Irenos Tumelytės, vienos iš pagrindinių Lietuvos istorijos institute rengiamos ir leidžiamos bibliografijos specialistė, stažuotės minėtame skyriuje vadovas 1998 m., supažindinęs ją su tokio darbo subtilybėmis. Vėliau su ja dalijosi medžiagą rengiant atskirus lietuviškos bibliografijos tomus. 1994–2000 m. dalyvaudamas bendrame projekte su Herderio institutu Marburge Z. Solakas parengė keletą selektyvių publikacijų ir bibliografijų, susijusių su lenkų-vokiečių santykiais 1994–1997 m. Šalia šių darbų Z. Solakas dar dirbo 1996–2000 m. Lenkijos mokslų akademijos Krokuvoje mokslinės bibliotekos Specialiųjų leidinių skyriuje (*Dział Zbiorów Specjalnych Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*), o 2001–2004 m. – Lenkijos tautinės atminties institute (*Instytut Pamięci Narodowej*). Pastarajame rengė dokumentų ir straipsnių rinkinius, kuriuose pristatyta „Solidarność“ veikla Mažojoje Lenkijoje, Krokuvoje 1980–1983 m. bei Lenkijos pasipriešinimo judėjimas 1939–1945 m. Iš esmės Z. Solakas tęsė anksčiau pradėtą darbą, nes buvo 1991 m. išleisto leidinio „Solidarność Małopolska w podziemiu. Solidarność Regionu Małopolska w latach 1981–1989“ (red. W. Bukowski, Kraków, 1991) bendraautorius. Parengė „Stan wojenny w Małopolsce w relacjach świadków“ (oprac. Z. Solak, J. Szarek, współpraca E. Zając, Kraków, 2001; Internowani z Małopolski 13 XII 1981 – 31 XII 1982, „Sowiniec“, nr 20, 2002) ir kt.

Kaip lietuviškos tematikos tyrinėtojas debiutavo 1991 m., parengdamas ir išleidamas J. A. Herbačiausko laiškus (Kowieńskie listy Józefa Albina Herbaczewskiego, wyd. Z. Solak, „Studia Historyczne“, r. 34, 1991, z. 3, s. 459–472). Vėliau šią veiklą plėtojo tyrinėdamas buvusio Vilniaus Stepono Batoro universiteto profesoriaus Mariano Zdziechowskio gyvenimą ir veiklą (Obchody grunwaldzkie w listach Mariana Zdziechowskiego, [wyd.] Z. Solak, „Studia Historyczne“, r. 36: 1993, z. 3, s. 353–370). Šie tyrimai „atvedė“ Z. Solaką prie jo pagrindinio tyrimo objekto – Mykolo Römerio, žymaus konstitucinės teisės specialisto tarpukarių Lietuvoje, Kauno Vytauto Didžiojo universiteto profesoriaus, tris kadencijas rinkto rektoriumi, gyvenimo ir veiklos. Jis, bene pirmasis iš mokslininkų, ėmė nuosekliai dirbti su garsiuoju M. Römerio „Dienoraščiu“, rašytu 1911–1945 m., tyrinėdamas jį ir publikuodamas atskirus jo fragmentus pagal konkrečias temas (Krakowskie obchody rocznicy powstania Legionów Polskich w dziennikach Römera, „Rocznik Krakowski“, t. 65, 1994, s. 129–138; Michał Römer a masoneria wileńska w świetle jego dziennika, „Studia bibliograficzno-bibliologiczne“. Praca zbiorowa dla uczczenia 45-lecia pracy naukowej prof. dr. hab. Wiesława

Bieńkowskiego, Kraków, 1995, s. 267–279; Odrodzenie masonerii wileńskiej w latach 1910–1915 w „Dzienniku“ Michała Römera, „Niepodległość“, t. 28, 1996, s. 81–94; Sprawa litewska a sprawa polska. Legionowe inicjatywy M. Römera w sprawie Litwy z 1916 r., „Krakowski Rocznik Archiwalny“, t. 3, 1997, s. 136–168). Tačiau „Dienoraščiu“ kaip pagrindiniu M. Römerio gyvenimo ir veiklos šaltiniu neapsiribojo. Z. Solakas tyrinėjo ir publikavo M. Römerio autobiografijas, atsiminimus (bendrautorius su S. Gašiorowskiu, Litewscy Żydzi we wspomnieniach Michała Römera, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego“, nr 3/1995–2/1996, s. 121–130; Niedokończona autobiografia Michała Römera, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie“, r. 41, 1996, s. 91–122) ir laiškus. Lietuvos visuomenės raidai pažinti ypač svarbios yra dvi laiškų publikacijos. Abi jos didelės apimties ir žmogaus gyvenimo trukmės požiūriu apima gana netrumpą, antra vertus, nuoseklų ir ne tik asmeniškai, bet visuomeniškai turiningą bendravimą. Kaip ir ankstesnės Z. Solako publikacijos, taip ir šios papildytos išsamiais ir labai dalykiškais komentarais, įvadinėmis dokumentų studijomis. Pirmoji – tai M. Römerio susirašinėjimas su Ludwiku Abramowicziumi – vilniečiu, žurnalistu, bibliofilu ir bibliografu, su kuriuo 1911 m. jis įkūrė savaitraštį „Przegląd Wileński“. Susirašinėjime daug informacijos buvusios LDK ir Lenkijos karalystės žemių šio amžiaus pirmosios pusės istorijai. M. Römeris rašė L. Abramowicziumi iš Kauno, Kolno, Krokuvos, Hagos, Piotrkovo, Zambrovo, Vilniaus, Obelių 1908–1938 m. Iš viso yra 91 laiškas. Juose aptariami Vilniaus lenkų ir lietuvių periodinės spaudos reikalai, Lenkijos ir Lietuvos kultūrinio gyvenimo aktualijos, Lietuvos ir Lenkijos politiniai santykiai (Listy Michała Römera do Ludwika Abramowicza z lat 1908–1938, Cz. 1: Listy z lat 1908–1917, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie“, r. 44, 1999, s. 307–361; Listy Michała Römera do Ludwika Abramowicza z lat 1908–1938, Cz. 2: Lata 1918–1928, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie“, r. 45, 2000, s. 311–366; Listy Michała Römera do Ludwika Abramowicza z lat 1908–1938, Cz. 3: Lata 1929–1938, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie“, r. 46, 2001, s. 355–415). Antroji – svarbi senosios Lietuvos apmirimo ir naujos, modernios Lietuvos tapsmo kultūros ir politikos reiškinių studijoms. Ji parengta naudojantis Lenkų bibliotekoje Paryžiuje saugomu vieno iš „Želmens“ draugijos nario Stanisławo Gierszyńskiego epistolariniu palikimu. Tai M. Römerio susirašinėjimas su S. Gierszyńskiu. Jame randame informacijos ne tik apie XX a. pradžios Paryžiaus lietuvių organizacinę veiklą, jų ryšius su lietuvių tautinio atgimimo vadovais, tačiau ir apie idėjinių nuostatų evoliuciją, lietuvių tautinio judėjimo vertinimus, to meto veikėjų ir įvykių charakteristikas (Z. Solak, Marek M. Prokop, Listy Michała Piusa Römera (1880–1945) do Stanisława Gierszyńskiego (1879–1911) z lat 1904–1911, „Akta Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu“, t. V, Paryž, 2000, s. 171–233). Z. Solakas rūpinosi ir M. Römerio istorinių tyrimų publikavimu. Jis spaudai parengė antrąjį M. Römerio studijos „Lietuviai Prūsijos kunigaikštijoje“ (Michał Römer – Litwini w

Prusiech Książęcych, „Litvano – Slavica Posnaniensia. Studia Historiorica“, t. 10, 2004 s. 45–49) leidimą.

Z. Solakas, šalia su daug ir įtempto darbo reikalaujančių publikacijų rengimu, parašė ir M. Römerio biografiją bei su ja susijusių Lietuvos politinio ir kultūrinio gyvenimo faktus nagrinėjančių straipsnių, kuriuose tiriamas sudėtingas jauno žmogaus socializacijos procesas modernios visuomenės tapimo sąlygomis, analizuojamos Lietuvos masonerijos atgimimo XX a. pradžioje peripetijos, aiškinamasi lietuvių–lenkų konflikto priežastys ir aplinkybės, kuriantis Lietuvos ir Lenkijos modernioms valstybėms (Dzieciństwo i młodość Michała Römera (1880–1905), „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie“, r. 43, 1998, s. 181–217; Michał Römer i masoneria wileńska (1915–1915), „Lietuvių Atgimimo istorijos studijos“, t. 13: „Mykolas Römeris“, Vilnius 1996, p. 35–45; Wyprowadzenie Michała Römera w 1919 r., „Niepodległość“, t. 27, 1995, s. 129–163).

Gana ilgo ir nuoseklaus Z. Solako darbo rezultatu tapo 2003 m. apginta humanitarinių mokslų daktaro disertacija „Mykolo Römerio gyvenimas ir veikla 1880–1920 metais“. 2004 m. pradžioje, sužinojus apie klaidingą ligą, Jo paties ir artimų bičiulių pastangomis pagal disertaciją per pusmetį buvo parengta ir išleista knyga „Tarp Lenkijos ir Lietuvos. Mykolo Römerio gyvenimas ir veikla 1880–1920 metais“ (*Między Polska a Litwą. Życie i działalność Michała Römera 1880–1920*, Kraków, 2004). Apibūdinant bent keliais žodžiais šį darbą pažymėtina, kad tyrimo centre – 1880–1920 m. M. Römerio gyvenimo laikotarpis, kuriame dažnai fokusuojasi dramatiški idėjiniai pasirinkimai, jaunystei būdingi radikalūs sprendimai ieškant savo vietos gyvenime. Tyrimas įdomus ir originalus tuo, jog jauno žmogaus branda neatsiejama nuo modernių tautinių visuomenių tapimo. Pastarasis tyrime yra reikšmingas neordinarios asmenybės formavimosi kontekstas. Tai Z. Solakas ne tik suvokė, bet ir konstravo savo tyrimą taip, kad būtų aiškinamasi ne tik asmens evoliucija, bet tuo pačiu nagrinėjami ir su šiuo asmeniu susiję to meto visuomenėje vykę procesai. Neabejotina, kad ši knyga taps įvadu, tam tikru vadovu ir specialiems, su „Dienoraščiu“ susijusiems bei bendriems to laikotarpio tyrimams. Juolab kad Z. Solakas daug dirbo profesoriaus Juliuszo Bardacho vadovaujamoje Lietuvos ir Lenkijos mokslininkų grupėje, kuri penkis „Dienoraščio“ tomus (1918–1922 m.) dešifravo ir moksliškai parengė publikavimui originalo – lenkų – kalba. Jis labai laukė šios publikacijos pasirodymo, planuodamas pratęsti darbą, ieškojo partnerių šiam darbui. Su „Dienoraščiu“ dirbo ir individualiai – rengė publikacijai sąsiuvinius, kuriuos M. Römeris rašė dalyvaudamas J. Pilsudskio legionų akcijoje (1915–1917 m.). Padaryta daugiau nei pusė reikiamo darbo. Deja, liga buvo negailestinga...

Lenkiame galvą prieš šį tyros dvasios Istoriką, o šviesi Bičiulio atmintis įpareigoja mus visus, jį prisimenančius, ir tuos, su kuriais Jis siejo savo viltis, įgyvendinti bent dalį jų...

Rimantas M i k n y s

HENRIKAS RIMKUS (1958 12 03 – 2004 12 11)

Iš gyvenimo išėjo labai kuklus, neapsakomai darbštus XX a. lietuvių rezistencijos tyrinėtojas, istorikas ir etnografas, Lietuvos patriotas, moralės principus kėlęs aukščiau kitų.

H. Rimkus gimė Kvėdarnoje. Jo mama buvo pedagogė. 1961 m. šeima persikėlė gyventi į Alytų. 1976 m. H. Rimkus baigė Alytaus I vidurinę mokyklą, o 1983 m. – Vilniaus pedagoginio instituto istorijos studijas. Po studijų grįžo į Alytų. 1990–1994 m. dirbo Kultūros paveldo inspekcijoje; 1994–1999 m. – Alytaus miesto bibliotekoje; 2000–2002 m. – Metelių regioninio parko kultūrologu; 2003–2004 m. – Alytaus rajono savivaldybės Kultūros centro vyriausiuoju etnografu.

Kraštotyros, paveldosaugos ir istorijos temomis H. Rimkus dažniausiai rašė vietiniuose laikraščiuose („Alytaus naujienos“ ir kt.), kultūros žurnaluose („Kultūros aktualijos“), jo straipsnius, paremtus gausia archyvine, rankraštine medžiaga publikavo „Voruta“. Kaip istorikas kraštotyryninkas labiausiai domėjosi Lietuvių partizaniniu sąjūdžiu 1944–1954 m. Daugiausia rinkta medžiagos ir rašyta apie pokario rezistenciją Dzūkijoje (žr.: Vytautas Mačionis, Henrikas Rimkus, „Geležinio Vilko“ martirologas. Geležinio Vilko Lietuvos partizanų-Lietuvių aktyvistų fronto (LAF) Alytaus apskrities aktyvistų sąrašas, „Voruta“, 2004, Nr. 9(555)). Nuo Sąjūdžio pradžios dirbęs Dzūkų rezistencijos tyrinėjimo grupėje, perlaidojęs ne vieną dešimtį partizanų palaikų, 1990 m. kartu su Vytautu Ledu išleido Dzūkijos partizanų dainų rinktinę „Sušaudytos dainos“ (Vilnius, 1990). 2003 m. liepos 17–19 d. Alytuje surengtoje fondo „Į Laisvę“ XII studijų savaitėje Lietuvoje „Lietuvos kelias: praeities heroizmas ir ateities vizijos“ H. Rimkus skaitė pranešimą „Legendinė Dainava – laisvės kovų verpetuose“. Čia jis pirmą kartą pristatė ir savo naujos knygos rankraštį – „Lietuvos partizanų Dainavos apygardos kronika 1944–1952 m.“ Šis veikalas – Jo įtempto penkerių metų darbo vaisius. Rašant remtasi ne tik gausia publikuota ir archyvine dokumentine medžiaga, bet ir H. Rimkaus apklaustų įvairiose Lietuvos vietose gyvenusių to meto įvykių liudininkų pasakojimais. Knygoje apžvelgiamos ne tik Dainavos apygardos partizanų organizacinės struktūros, bet ir chronologine tvarka aprašoma, kokie įvykiai, susiję su šios apygardos partizanų veikla, vyko 1944–1954 m. Sudaryti daugiau kaip 900 šios apygardos grupių (tėvūnijų) sąrašai, kuriuose nurodyti partizanų slapyvardžiai, pareigos, gimimo data ir vieta, partizanavimo pradžios data, žuvimo data ir vieta. Taigi daugiau kaip 200 kompiuterinių lapų veikalas ypač vertingas savo faktografiniu krūviu. Šiuo metu vienas iš jo egzempliorių saugomas

Alytaus rajono viešojoje bibliotekoje, o pats darbas rengiamas spaudai. Vertingas ir H. Rimkaus paliktas asmeninis archyvas, kuriuo rimtai domisi Lietuvos genocido ir rezistencijos tyrimo centras. H. Rimkus savo veikloje pasižymėjo ir kaip archyvaras. Jis sutvarkė Alytaus lokalinei istorijai vertingus Vytauto Ledo (ypač pastarojo padarytus Klepočių tragedijos liudininkų pasakojimų įrašus) ir Romualdo Launikonio asmeninius archyvus. Antra vertus, paliko ir gana gerai sutvarkytą savo asmeninį archyvą. Nemaža jo dalis surašyta į kompaktinius diskus. H. Rimkus bendradarbiavo su Lietuvos istorijos instituto tyrinėtojai. Ypač glaudžiai – su prof. Vaciu Miliumi. Paskutiniaisiais metais Jis bendradarbiavo kuriant filmą apie totorius.

Likimas nelėmė Henrikui užbaigti daug pradėtų svarių darbų. Tačiau nėra abejonių, kad tai, kas Jo padaryta, bus naudinga lietuviškos rezistencijos tyrimų plėtotei, paveldosaugai bei kultūros istorijai. O bičiuliams ir artimiesiems Henrikas išliks kaip labai gabus, pilietiškai atsakingas ir nuoširdus Žmogus.

Rimantas M i k n y s